

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АНТРОПОГЕННОГО ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА

Денисик Г.І.

Розглянуто й обґрунтовано нові перспективні напрями розвитку антропогенного ландшафтознавства, зокрема завдяки дослідженням парадинамічних й парагенетичних процесів, взаємодії ландшафтно-технічних систем з навколишнім середовищем, мікросередкових процесів, вертикальної та висотної диференціації антропогенних ландшафтів, їх симетрії й асиметрії тощо.

Ключові слова: антропогенний ландшафт, ландшафтно-технічні системи, ландшафтознавство.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ. Серед нових напрямів розвитку класичного ландшафтознавства у другій половині ХХ сторіччя, таких як геохімія й геофізика ландшафтів, історичне ландшафтознавство, меліоративне ландшафтознавство та екологія ландшафтів – антропогенне ландшафтознавство (АЛ) виявилось не лише найбільш дискусійним, але й плідним. З 70-х років ХХ ст. (1973 рік – час офіційного визнання АЛ) розроблені основи теорії загального й регіонального антропогенного ландшафтознавства, видано низку монографій стосовно антропогенних ландшафтів окремих регіонів України [5,6] та окремих класів антропогенних ландшафтів [3,7], проведено дев'ять конференцій та польових семінарів. Закономірно, що поступово виникло питання про подальші перспективні напрями розвитку антропогенного ландшафтознавства, зокрема в Україні.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ. Перспективи розвитку антропогенного ландшафтознавства детально не розглядались у жодній публікації. Окремі проблеми і напрями лише частково були «підняті» на конференції у Вінниці «Антропогенні географія та ландшафтознавство в ХХ і ХХІ століттях» [1] й кількох статтях [4,14]. Цього мало, особливо, якщо врахувати оприлюднену ще у 1982 році В.С. Преображенським таку думку: «Пройдет немного времени и отпадет необходимость в названии антропогенного ландшафтоведения, так как под ландшафтоведением станут подразумевать учение об антропогенных ландшафтах, с выделением в нем особого раздела о естественных ландшафтах» [12].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ. Виокремити та частково обґрунтувати перспективні напрями розвитку антропогенного ландшафтознавства в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ. Аналіз публікацій з антропогенного ландшафтознавства за минулі майже 40 років дає можливість стверджувати, що зацікавленість географів у пізнанні антропогенних ландшафтів зростає. Показником цього є розвиток досліджень антропогенних ландшафтів науковцями Вінницького [4], Криворізького [9], Уманського [11,16] та Мелітопольського педуніверситетів, частково низки національних університетів – Київського, Львівського, Чернівецького, Таврійського, Дніпропетровського та ін., галузевих інститутів тощо. Більше того, крім традиційних досліджень окремих класів антропогенних ландшафтів почали інтенсивно розвиватись й нові напрями. Особливо чітко це прослідковується в дослідженнях вінницьких ландшафтознавців [4].

Серед нових і перспективних напрямів досліджень виокремлюються ті, що стосуються пізнання процесів та явищ, котрі притаманні або пов'язані з розвитком антропогенних ландшафтів. До таких відносяться:

- дослідження парадинамічних й парагенетичних взаємозв'язків між ландшафтними комплексами виділених й частково уже пізнаних класів антропогенних ландшафтів, зокрема – селитебних й промислових, селитебних і дорожних, сільськогосподарських й лісових антропогенних, сільськогосподарських й дорожних, тафальних і селитебних та інших. Комбінації залежать від ситуації та потреб практики, але майже усі вони виходять на вирішення актуальних локальних та регіональних господарських й екологічних проблем. Такі дослідження уже частково проводяться вінницькими та уманськими географами, що відображено в матеріалах конференцій [1,2];
- цікавим та актуальним є пізнання процесів взаємодії ландшафтно-інженерних та ландшафтно-техногенних систем з довкіллям, особливо в просторово-часовому аспекті. Часто упродовж життя лише одного покоління людей ландшафтно-інженерні системи зароджувались, активно функціонували й занепадали. Вивчення «досвіду» їх впливу на довкілля допоможе уникнути низки екологічних проблем у майбутньому. Такі ландшафтно-інженерні системи своєрідні моделі, лабораторії антропогенного ландшафтознавства, де без особливих матеріальних затрат можна прослідкувати розвиток усіх притаманних цим системам процесів та розробити заходи щодо адаптації ландшафтно-інженерних та ландшафтно-техногенних (існуючих або нових) систем до сучасних або майбутніх ландшафтів. Цікавими у цьому аспекті є дослідження групи ландшафтознавців Таврійського університету під загальним керівництвом професора К.А Позаченюк [15]. Розвиваючи ідеї Г.І. Швєбса вони зуміли підготувати кілька оригінальних дисертаційних проєктів, котрі є зразками до розгортання досліджень процесів адаптації ландшафтно-технічних систем в сучасне довкілля;
- дослідження вертикальної та висотної диференціації антропогенних ландшафтів і зумовлених нею динамічних процесів. Особливо це стосується селитебних і промислових ландшафтів, де продовжує активно формуватися двохярусна (підземна і наземна) структура унікальних ландшафтних комплексів, котрі, як не дивно, мають цікаве майбутнє;
- розвиток та функціонування мікросередкових процесів у структурі антропогенних ландшафтів. Сучасне ландшафтно- і екологічно нестабілізоване середовище характеризується аномально швидкими змінами структурної організації геокомпонентів і ландшафтних комплексів та взаємозв'язків між ними. Як наслідок, виникають нові феномени в їх реакції на зовнішні, частіше антропогенні впливи, що призводять до непередбачуваних трендів у розвитку навколишнього середовища. В таких умовах активно розвиваються мікросередкові процеси - прояв нових ландшафтних, екологічних, енергетичних, речовинних та інших зв'язків, що формуються в навколишньому середовищі. Їх вивчення є перспективним. З одного боку – мікросередкові процеси розкривають причини й механізми плинних тенденцій трансформації на локальному рівні та можливу

перспективу їх регіоналізації, а з іншого – враховуючи їх індикаторне значення, відкривається шлях до управління станом навколишнього середовища і можливість попередження виникнення небажаних або агресивних процесів та явищ на ранніх стадіях їх розвитку;

- дослідження специфіки розвитку похідних процесів в антропогенних ландшафтах. Насамперед це стосується промислових (особливо гірничопромислових) та селитебних ландшафтів. Хто хоч раз бачив провали над підземними виробками в Кривбасі й Донбасі, у того назавжди пропадуть сумніви у необхідності досліджень похідних процесів. Навіть у таких не промислових регіонах як Поділля дослідження похідних процесів в антропогенних ландшафтах є актуальним. Тут, лише через 40 років почали активно розвиватися карстові процеси над підземними розробками вапняків в околицях с. Джулінка Вінницької області. За минулі 50-60 років активний розвиток похідних процесів спостерігається в усіх класах антропогенних ландшафтів й в усіх регіонах України. Від інших, вони відрізняються тим, що у більшості випадків похідні процеси є передбачуваними. Райони їх майбутнього розвитку відомі, а значить прояв небажаних похідних процесів можна прогнозувати, що робить їх дослідження перспективними;
- дослідження симетрії й асиметрії антропогенних ландшафтів та пов'язаних з цими явищами особливостей їх розвитку. Проблема в тому, що навіть в класичному ландшафтознавстві симетрії й асиметрії ландшафтів не приділено належної уваги. Не кращий стан й в антропогенному ландшафтознавстві. У перспективі саме через дослідження симетрії й асиметрії ландшафтних комплексів можна буде вирішити низку проблем пов'язаних з раціональним природокористуванням у межах височин, передгірських й гірських територій;
- тривалий період формування антропогенних ландшафтів, їх різноманіття й своєрідність призвели до виокремлення в структурі антропогенних ландшафтів не лише оригінальних, але й унікальних територій та об'єктів, частина з яких уже зараз є складовими національної спадщини. Більше того, почали активно розвиватися окремі напрями вивчення такої спадщини, зокрема індустріальної, а в майбутньому перспективними будуть й інших – сільськогосподарської, лісопромислової, селитебної, белігеративної тощо.

ВИСНОВКИ. Розглянуто лише окремі напрями перспективних досліджень антропогенних ландшафтів. Безперечно, що їх значно більше. Можна виокремити дослідження антропогенних екотонів й катен, формування єдиної заповідної мережі, сумісництва натуральних й антропогенних ландшафтних комплексів та об'єктів, антропогенної топоніміки тощо. Усі ці та інші напрями зумовлені практикою і потребують розвитку у майбутньому. Вони ще раз підтверджують те, що антропогенне ландшафтознавство має гарні перспективи розвитку. Україна загалом, й особливо окремі її регіони, нажаль є прекрасним і навіть унікальним полігоном для дослідження антропогенних ландшафтів.

Список літератури

1. Антропогенні географія та ландшафтознавство у XX і XXI століттях. – Вінниця: Гіпаніс, 2003. – 240 с.
2. Географія та екологія: наука і освіта. – Умань: СПД Сочінський, 2008. – 260 с.

3. Денисик Г.І., Бабчинська О.І. Селитебні ландшафти Поділля. – Вінниця: Теза, 2006. – 256 с.
4. Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство у Вінницькому педуніверситеті // Наук. записки ВДПУ. Серія: Географія, 2008. - № 15. – С.5-7.
5. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
6. Денисик Г.І. Лісополе України. – Вінниця: Теза, 2001. – 283 с.
7. Денисик Г.І., Вальчук О.М. Дорожні ландшафти Поділля. – Вінниця: Теза, 2005. – 178 с.
8. Індустріальна спадщина в культурі і ландшафті: Мат. II Всеукр. наук. конференції. – Київ, 2007. – 245 с.
9. Казаков В.Л. До основних проблем антропогенного ландшафтознавства // Наук. записки ВДПУ. Серія: Географія, 2005. - №10. – С.5-11.
10. Казаков В.Л., Ярков С.В. Антропогенні ландшафти Криворіжжя: історія розвитку, структура // Географічні дослідження Кривбасу. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2007. – С.27-36.
11. Кравцова І.В. Поняття «садово-парковий ландшафт» та його місце в структурі антропогенних ландшафтів // Наук. записки ВДПУ. Серія: Географія, 2007. - № 13. – С.60-65.
12. Мильков Ф.Н. Физическая география: учение о ландшафте и географическая зональность. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1986. – 328 с.
13. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты. – Москва: Мысль, 1973. – 222 с.
14. Міхлі С.В. Українські ландшафтознавчі школи: історія становлення, теоретико-методологічний фундамент. Основні напрями досліджень // Історія української географії та картографії. Частина I. – Тернопіль, 2007. – С.55-59.
15. Позаченюк Е.А. Процесс становления геоэкспертологии // Исторична географія: початок ХХІ сторіччя. – Вінниця: Теза, 2007. – С.78-87.
16. Ситник О.І. Антропогенні зміни клімату та мікрокліматів Черкаської області в умовах перехідного екотону правобережного лісостепу і степу // Наук. записки ВДПУ. Серія: Географія, 2007. -№ 13. – С.75-83.
17. Тютюнник Ю.Г. Объекты индустриальной культуры и ландшафт. – Киев: Издательско-печатный комплекс университета «Украина», 2007. – 152 с.

Денисик Г.І. Перспективні напрями розвитку антропогенного ландшафтознавства.

Рассмотрены и обоснованы новые перспективные направления развития антропогенного ландшафтознавства, в частности благодаря исследованиям парадинамических и парагенетических процессов, взаимодействия ландшафтно-технических систем с окружающей средой, микроочаговых процессов, вертикальной и высотной дифференциации антропогенных ландшафтов, их симметрии и асимметрии, и тому подобное.

Ключевые слова: антропогенный ландшафт, ландшафтно-технические системы, ландшафтознавство.

Denisik G.I. Perspective directions of development of anthropogenic landscape science.

New perspective directions of development of anthropogenic landscape knowledge are considered and grounded, in particular due to researches of paradyneamic and paragenetic processes, co-operating of the landscape technical systems with an environment, microcelling processes, vertical and height differentiation of anthropogenic landscapes, their symmetry and asymmetry, and others like that.

Key words: anthropogenic landscape, landscape-technical systems, landscape science.

Статья поступила в редакцию 25.07.2008 г